

The Ghurids and the Expansion of Islam in India: A Study of Political and Cultural Transformations

Mojtaba. EskandariKataki¹, Feizollah. BoushasbGousheh^{1*}, Naser. Jadidi¹

¹ Department of History, Na.C., Islamic Azad University, Najafabad, Iran

* Corresponding author email address: F.boushasb@iau.ac.ir

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

EskandariKataki, M., BoushasbGousheh, F., & Jadidi, N. (2026). The Ghurids and the Expansion of Islam in India: A Study of Political and Cultural Transformations. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 5(1), 1-18.

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

The Ghurid dynasty, as one of the Persianate and influential dynasties of the Islamic world, played a fundamental role in the political and cultural transformations of the Indian subcontinent through the expansion of its realm from Ghor to Khorasan and then to India. Using a historical and descriptive-analytical method, this study examines the role of the Ghurids in the spread of Islam in India and the cultural consequences of their domination. The findings indicate that, despite the brevity of the Ghurid rule in India, they left enduring impacts; among them were the promotion of Persian as the official administrative language, the expansion of religious and educational institutions such as madrasas, mosques, and khanqahs, and the transfer of cultural traditions from the Ghaznavid court to new territories. Securing legitimacy from the Abbasid caliphate and cooperating with Sufi orders such as the Chishtiyya and the Suhrawardiyya played an important role in consolidating the position of the Ghurids in India. While confronting rivals, this dynasty established Islamic social and administrative structures and paved the way for the emergence of the first stable Islamic states in the subcontinent. On this basis, the Ghurids should be regarded as one of the key agents in the establishment and expansion of Islamic civilization in medieval India.

Keywords: *Ghurids, India, Persian-Islamic culture, Islam, Persianate dynasties*

EXTENDED ABSTRACT

The Ghurid dynasty represents a crucial turning point in the historical trajectory of Islamic political and cultural development in the Indian subcontinent, a role that becomes clearer when examined in the wider context of Iranian and Central Asian political traditions. The geographical isolation of Ghor delayed its integration into the Islamic world, yet once incorporated, the region produced a dynasty capable of influencing the broader Islamic East. Scholars emphasize that the historical links between Khorasan and the Indian subcontinent provided fertile ground for this transfer of power and cultural diffusion, and the Ghurids exploited this opportunity effectively (Hajeri, 2019). The consolidation of Ghurid authority, as noted by historical research, depended on strategic factors including the dynasty's military resilience, its geographical positioning, and its ability to secure religious legitimacy through ties to the Abbasid caliphate (Khosrowbeigi & Norouzi, 2017). At the same time, their adoption and promotion of Persian as the administrative and literary language embedded them firmly within the Persianate cultural sphere, confirming their Iranian roots despite alternative narratives that sought to portray them as of Turkic origin (Ghobar, 1995; Roshanzamir, 1976; M. Roshanzamir, 1977). This dual strategy—combining military power with cultural legitimacy—explains the Ghurids' capacity to dominate from Ghor into Khorasan and extend their reach across the Indo-Gangetic plains, leaving a lasting legacy of Islamic civilization in India.

The process of Ghurid expansion into India cannot be understood without reference to the decline of the Ghaznavids and the shifting balance of power in Central and South Asia. The Ghaznavid retreat to Lahore created a vacuum, and the Ghurids, through coordinated campaigns led by Ghiyath al-Din and Mu'izz al-Din, filled this void (M. H. Roshanzamir, 1977). Mu'izz al-Din's invasions, culminating in the conquest of Lahore in 1179 CE and subsequent battles with Rajput rulers, decisively altered the political fabric of northern India (Ibn Athir, 2004; Juzjani, 1984). The establishment of Delhi as a Ghurid administrative center under Qutb al-Din Aybak marked the first real institutionalization of Islamic political authority in India, reflected symbolically in the construction of the Quwwat al-Islam mosque using materials from demolished Hindu temples (Hosseini, 2005; Nasiri, 2012). These actions demonstrated both the triumphalism of conquest and the embedding of Islam into the built environment of Indian urban life. The campaigns extended as far as Bengal under Ikhtiyar al-Din Bakhtiyar Khilji, whose military ventures consolidated Ghurid authority across the eastern Gangetic basin (Mojudar, 1957). Although the assassination of Mu'izz al-Din in 1206 CE triggered instability, the structures he created enabled his successors and military slaves to found enduring dynasties such as the Delhi Sultanate. This period thus reflects how the Ghurids forged a foundation for Islamic political continuity in South Asia.

The cultural dimensions of Ghurid rule were equally significant, as they provided the tools for long-term integration of Islamic identity into Indian society. By institutionalizing Persian as the language of governance and promoting Islamic architecture and artistic forms, the Ghurids reshaped cultural expressions in northern India (Kamran, 1993; Shafiei Kadkani, 2000). Their introduction of mosques, madrasas, and khanqahs facilitated the growth of Islamic education and spirituality, and through these institutions the ulama and Sufi shaykhs played key roles in legitimizing Ghurid authority (Nasiri, 2012; Rezaei, 2015a). Scholars note that the ideological framing of their conquests as jihad was not only a military justification but also a theological device to secure loyalty and foster Islamic solidarity (Ibn Athir, 2004; Zarrinkoub, 1999a). At the social level, their policies toward non-Muslims reflected a pragmatic balance: the imposition of jizya institutionalized difference but also allowed for structured coexistence, creating pathways for gradual conversion and integration (Ibn Khaldun, 1984; Modarresi Tabatabaei, 1996). The

support of Hanafi scholars ensured theological cohesion and minimized sectarian conflict, while active ties with the Abbasid caliphs reinforced their legitimacy (Jafarian, 2003; M. Roshanzamir, 1977). These policies highlight the multifaceted approach of the Ghurids in consolidating their rule by fusing military might, administrative coherence, and cultural patronage.

The Ghurid administrative system combined Iranian-Islamic traditions with localized adaptations, creating a model later inherited by the Delhi Sultanate and Mughal Empire. Their diwan-based bureaucracy drew heavily on Abbasid and Ghaznavid precedents, encompassing institutions for military organization, taxation, judicial oversight, and foreign correspondence (Fadaei Nia, 2007; Safa, 1989). Crucially, they institutionalized the role of qadis to implement Hanafi jurisprudence across their territories, thereby embedding Islamic law into everyday governance (Hosseini, 2005; Nasiri, 2012). The iqta' system linked land grants with military and religious service, forging an alliance between state power and Islamic institutions (Modarres Razavi, 2010; Zargari Nejad, 2014). This model fostered loyalty among elites while ensuring the expansion of Islamic authority in rural areas. Linguistically, Persian served as the medium of administration and high culture, while Arabic retained primacy as the language of religion, producing a layered linguistic order (Ashkouri, 1995; Safa, 1989). This duality symbolized the fusion of Persianate statecraft with Islamic orthodoxy. Furthermore, the fiscal system—comprising kharaj, jizya, zakat, and 'ushr—aligned with Islamic legal traditions and helped stabilize revenue streams (Rahnama, 2008; Shafaghi, 2001). These developments illustrate how Ghurid governance went beyond conquest to create institutional frameworks that tied religion, administration, and economy into a cohesive Islamic polity.

Sufism played an indispensable role in entrenching Islam within the social fabric of India under and after the Ghurids. Although earlier Sufi presence existed, it was with the Ghurid conquests that organized Sufi orders like the Chishtiyya and Suhrawardiyya took root (H. Nourbakhsh, 2009; Shafaghi, 2001). Khwaja Mu'in al-Din Chishti in Ajmer exemplified this synthesis of Islamic spirituality with local culture, drawing broad support through his emphasis on tolerance, humility, and devotion (Sheikh Attar, 2002). Similarly, Abu Najib Suhrawardi's disciples established enduring networks in Multan and Punjab, linking religious authority with expanding Ghurid political power (Mojtaba'i, 1988). The Sufi khanqahs became centers of learning, welfare, and mediation, spreading Islamic ethics among diverse populations (Ashkouri, 1995). The convergence of Sufi mysticism with Ghurid state sponsorship enabled Islam to penetrate deeply into Indian society, transcending the military and political boundaries of conquest. At the same time, endowment practices (waqf) and the building of mosques and madrasas reinforced the physical and institutional presence of Islam (Fadaei Nia, 2007; Ghaffari, 2013). The cultural outcome was a hybrid Indo-Islamic identity that blended Persianate literary culture with Indian traditions, producing a synthesis visible in architecture, language, and daily customs.

In conclusion, although the Ghurid rule in India was relatively brief, its significance lies in laying the political, cultural, and religious groundwork for subsequent Islamic states in the subcontinent. By integrating Persianate administrative traditions with Islamic legal and spiritual institutions, the Ghurids provided a durable framework that their successors expanded upon. Their military campaigns opened pathways for Islam, but it was their cultural policies, linguistic patronage, institutional reforms, and Sufi alliances that ensured its entrenchment in Indian society. Through these interwoven strategies, the Ghurids transformed northern India into a zone of Islamic civilization whose influences extended across centuries, shaping the identity of South Asia long after their dynasty's decline.

غوریان و گسترش اسلام در هند: بررسی تحولات سیاسی و فرهنگی

مجتبی اسکندری کتکی^۱، فیض الله بوشاسب گوشه^{۱*}، ناصر جدیدی^۱

۱. گروه تاریخ، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: F.boushasb@iau.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی/اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

اسکندری کتکی، مجتبی، بوشاسب گوشه، فیض الله، و جدیدی، ناصر. (۱۴۰۵). غوریان و گسترش اسلام در هند: بررسی تحولات سیاسی و فرهنگی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۵(۱)، ۱۸-۱.

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

حکومت غوریان، به عنوان یکی از سلسله‌های ایرانی تبار و تأثیرگذار جهان اسلام، با گسترش قلمرو خود از غور به خراسان و سپس هند، نقشی اساسی در تحولات سیاسی و فرهنگی شبه‌قاره ایفا کرد. این پژوهش با روش تاریخی و توصیفی-تحلیلی، به بررسی نقش غوریان در گسترش اسلام در هند و پیامدهای فرهنگی سلطه آنان می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که با وجود کوتاهی دوره حکومت غوریان در هند، آثار پایداری بر جای گذاشته شد؛ از جمله رواج زبان فارسی به عنوان زبان رسمی دیوان، گسترش نهادهای دینی و آموزشی چون مدارس، مساجد و خانقاه‌ها، و انتقال سنت‌های فرهنگی از دربار غزنوی به سرزمین‌های جدید. مشروعیت‌یابی از خلافت عباسی و همکاری با طریقت‌های صوفی مانند چشتیه و سهروردیه، نقش مهمی در تثبیت جایگاه غوریان در هند ایفا کرد. این حکومت، ضمن مقابله با رقبا، ساختارهای اجتماعی و اداری اسلامی را بنیان نهاد و زمینه‌ساز شکل‌گیری نخستین دولت‌های اسلامی پایدار در شبه‌قاره شد. بر این اساس، غوریان را باید یکی از عوامل کلیدی در استقرار و گسترش تمدن اسلامی در هند قرون میانه دانست.

کلیدواژگان: غوریان، هند، فرهنگ ایرانی-اسلامی، اسلام، حکومت‌های ایرانی تبار

مقدمه

سازمان‌یابی قدرت سیاسی غوریان فرایندی تدریجی و مبتنی بر دوره‌ای طولانی از آمادگی، تثبیت و تلاش برای کسب اقتدار مستقل بود. با این حال، مراحل نخستین این قدرت‌یابی به دلیل کمبود منابع تاریخی و اطلاعات مستند، در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. این فقر اطلاعاتی را می‌توان ناشی از عواملی همچون دوری جغرافیایی منطقه غور از مراکز تمدنی و راه‌های اصلی، کوتاهی دوران اقتدار این سلسله و نیز پایان زودهنگام حکومت آنان دانست. با وجود این، غوریان توانستند با اتکا بر توان نظامی و سازمان سیاسی منسجم، نه تنها خود را در برابر قدرت‌های بزرگ زمانه حفظ کنند، بلکه دامنه‌ی نفوذ خود را از غور تا خراسان، ماوراءالنهر و بخش‌های وسیعی از شبه‌قاره هند گسترش دهند.

در این راستا، پرسش اصلی مقاله آن است که حکومت غوریان در هند چه نقشی در گسترش اسلام ایفا کرد؟ فرضیه پژوهش بر آن است که غوریان، علی‌رغم حکومت نسبتاً کوتاه‌مدت خود در هند، توانستند با ایجاد زیرساخت‌های مذهبی، فرهنگی و سیاسی، زمینه‌های گسترش اسلام و نفوذ فرهنگ ایرانی-اسلامی را در شبه‌قاره تقویت کنند.

بررسی تاریخی و تحلیلی عملکرد سیاسی و مذهبی غوریان در هند می‌تواند شناخت روشن‌تری از نقش این سلسله در تحولات دینی و فرهنگی جهان اسلام، به‌ویژه در شرق، فراهم آورد و جایگاه آنان را در روند تاریخی اسلام و ایران بهتر تبیین نماید.

منطقه غور، ناحیه‌ای کوهستانی و صعب‌العبور در مرکز افغانستان امروزی، به دلیل موقعیت جغرافیایی ویژه و طبیعت سخت‌گذر خود، تا سده‌های نخست اسلامی از سلطه قدرت‌های مرکزی دور ماند. با وجود تلاش‌های متعدد، از جمله در دوره حجاج بن یوسف، فتح این منطقه برای مسلمانان ممکن نشد. با این حال، در قرن پنجم هجری، پس از شکست محمد بن سوری به دست محمود غزنوی، نخستین نشانه‌های ورود اسلام به غور پدید آمد. از آن پس، غوریان به تدریج به قدرت رسیدند و پس از افول غزنویان، نقشی تعیین‌کننده در تحولات منطقه ایفا کردند.

غوریان به‌عنوان سلسله‌ای ایرانی‌تبار، با پذیرش اسلام و ترویج زبان فارسی، پیوندی عمیق میان فرهنگ ایرانی-اسلامی و محیط بومی خود برقرار ساختند. در دوره سلطنت شهاب‌الدین محمد غوری، فتوحات گسترده‌ای در شمال هند صورت گرفت که منجر به سقوط مراکز مهمی چون لاهور، قنوج و بنارس شد. پس از مرگ وی، غلامان ترک‌تبارش، از جمله قطب‌الدین ایبک، دولت‌هایی مستقل در شبه‌قاره بنیان نهادند که به ویژه حکومت دهلی به‌عنوان نخستین سلطنت اسلامی پایدار در هند، جایگاه مهمی یافت.

در این میان، پرسش اصلی آن است که چگونه حکومت غوریان و جانشینان نظامی-سیاسی آن‌ها توانستند در مدت زمانی نسبتاً کوتاه، زمینه‌های گسترش اسلام، نفوذ زبان فارسی و استقرار نهادهای دینی و فرهنگی را در هند فراهم آورند؟ همچنین، غوریان چگونه با تکیه بر مشروعیت دینی، پیروی از خلافت عباسی، حمایت از علما و صوفیان، و ترویج نهادهایی چون مدارس، خانقاه‌ها و مساجد، زمینه تحول در ساختار اجتماعی و فرهنگی شبه‌قاره را پدید آوردند؟

این پژوهش با تمرکز بر نقش غوریان در گسترش اسلام در هند، تلاش دارد ابعاد سیاسی، فرهنگی و دینی این تأثیرگذاری را تحلیل کند و جایگاه آنان را در روند اسلامی‌شدن هند در پیوند با سنت‌های ایرانی-اسلامی تبیین نماید.

پیشینه پژوهش

برخی از مهم‌ترین آثار پژوهشی درباره تاریخ غوریان و نقش آنان در گسترش اسلام به شرح زیر است. حاجری (۱۳۹۸) در مقاله «پیوستگی تاریخی خراسان و شبه‌قاره هند از سده اول تا نیمه اول سده هفتم هجری» با تمرکز بر تعاملات تاریخی این دو منطقه، تحولات

سیاسی، فرهنگی و مذهبی را از قرن اول تا میانه قرن هفتم هجری بررسی کرده است. او بر وجود پیوستگی تاریخی گسترده‌ای میان خراسان بزرگ و شبه‌قاره هند تأکید دارد که فراتر از مرزهای سنتی تاریخی است (Hajeri, 2019).

خسرویگی و نوروزی (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان «عوامل دیرپایی دوران حکومت غوریان» به تحلیل عوامل پایداری سیاسی و نظامی این سلسله در شرق خلافت اسلامی پرداخته‌اند. عوامل مهمی چون توان نظامی، موقعیت جغرافیایی استراتژیک، محبوبیت خاندان شنسبانی، پویایی اقتصادی، پذیرش اسلام، حمایت خلافت عباسی و ساختار خانوادگی قدرت در تداوم حکومت غوریان نقش داشته‌اند (Khosrowbeigi & Norouzi, 2017).

زکالوند (۱۳۹۳) در مقاله «بررسی نظام اداری غوریان» با نقد ضعف مطالعات پیشین، ساختار اداری غوریان را تحلیل کرده و جایگاه این سلسله را در تداوم و توسعه سنت‌های دیوانی ایرانی-اسلامی روشن ساخته است. به باور وی، غوریان بخش مهمی از نظام اداری ایرانی را حفظ و گسترش داده‌اند (Zekalvand, 2014).

اکبری (۱۳۹۲) در مقاله «روابط سیاسی غوریان با غزنویان و فرآیند این روابط در هند» نقش سیاسی و فرهنگی هر دو سلسله در گسترش اسلام و فرهنگ ایرانی در شبه‌قاره هند را بررسی کرده است. نتایج نشان می‌دهد باوجود رقابت‌های سیاسی، این دو حکومت تأثیر قابل توجهی در تحولات مذهبی و فرهنگی منطقه داشته‌اند (Akbari, 2013).

در نهایت، فروغی ابری (۱۳۸۲) در کتاب «تاریخ غوریان» با بهره‌گیری از منابع متنوع به موقعیت جغرافیایی غور، روابط غوریان با خلافت عباسی، تلاش‌های استقلال‌طلبانه، ساختار نظامی-اداری، سیاست مذهبی و وضعیت اقلیت‌ها پرداخته است و این اثر یکی از منابع جامع و مهم در حوزه تاریخ غوریان به شمار می‌رود (Foroughi Abri, 2000).

تحولات سیاسی

نگاه اجمالی به سرزمین غور

مطالعات مربوط به جغرافیا و حدود منطقه غور و غرjestان در منابع مسلمان اغلب پراکنده و گاه متناقض است؛ این امر عمدتاً به دلیل شرایط طبیعی و کوهستانی خاص منطقه است که دسترسی مستقیم جغرافی دانان را محدود کرده است (Dehghani, 2019). غور در شمال افغانستان کنونی واقع است و فیروزکوه مرکز سیاسی مهم آن در دوره تاریخی محسوب می‌شد. این منطقه به سبب شرایط سخت جغرافیایی خود، در برابر تهاجمات خارجی تا حد زیادی مصون ماند و تنها مسیرهای دشوار ارتباطی داشت.

در خصوص اصل و نسب غوریان، منابع عمدتاً بر آثار طبقات ناصری و فخرالدین مبارکشاه تکیه دارند که بخش‌هایی از آن‌ها ماهیتی افسانه‌ای دارد و اعتبار کامل آن‌ها محل تردید است (Habibi, 1988; Juzjani, 1984). پیش از اسلام، غور نظام سیاسی مستقل داشت و در برابر نفوذ قدرت‌های مرکزی مقاومت می‌کرد (Ibn Athir, 2004). مردم غور در فتوحات اولیه اسلامی مقاومت کردند و در سال ۶۳ هجری قمری حجاج بن یوسف با مخالفت آن‌ها مواجه شد (Tabari, 1979). آن‌ها در نهضت ضد اموی به ابومسلم خراسانی گرایش داشتند و پس از تثبیت خلافت عباسی، اسلام را پذیرفتند (Juzjani, 1984).

در مورد ریشه غوریان، برخی آن‌ها را ترک‌تبار دانسته‌اند (Ghobar, 1995)، اما شواهد تاریخی و فرهنگی نشان‌دهنده اصالت آریایی و ایرانی آنان است (Roshanzamir, 1976; M. Roshanzamir, 1977; M. H. Roshanzamir, 1977)، که نام شاهان و علاقه آن‌ها به زبان فارسی نیز بر این نکته دلالت دارد.

حمله و فتوحات معزالدين (شهاب‌الدین) غوری و جانشینان او در هند و تأثیرات سیاسی و فرهنگی آن

با سقوط غزنه به دست ترکان غُز، سلسله غزنویان به سوی لاهور عقب‌نشینی کردند و نبود تلاش جدی از سوی غُزها برای تأسیس دولتی مقتدر، زمینه را برای قدرت‌گیری غوریان فراهم ساخت (M. H. Roshanzamir, 1977). غوریان با اتحاد پسران بهاءالدین سام به سرعت قلمروهای غزنویان را تسخیر کردند و در سال ۵۶۹ ه‍.ق، غزنه را از غُزها بازپس گرفتند. غیاث‌الدین محمد غوری پس از فتح غزنه، حکومت آن را به برادرش معزالدین محمد سپرد که بارها به هند لشکر کشید و مناطق مهمی چون مولتان، اوچه و پنجاب را فتح کرد (همان). معزالدین در سال ۵۷۱ ه‍.ق از مسیر دره گمل به هند لشکر کشید و پس از فتح مناطق متعدد، در سال ۵۷۷ ه‍.ق بدون مقاومت وارد لاهور شد و حکومت غزنویان در هند را پایان داد (Juzjani, 1984).

با وجود این، مقاومت شاهان محلی مانند پرتھوی راج و چوهان موجب شد معزالدین، قطب‌الدین ایبک را به جانشینی خود در هند منصوب کند (Ibn Athir, 2004). قطب‌الدین ایبک پس از فتوحات متعدد، دهلی را به مرکز قدرت نظامی و اداری خود تبدیل کرد و در جریان تثبیت حکومت، بسیاری از معابد شمال هند را تخریب کرد و از مصالح آن‌ها در ساخت مساجد و بناهای اسلامی بهره برد (Hosseini, 2005; Nasiri, 2012).

در سال‌های پایانی، غلام ترک‌نژاد معزالدین، اختیارالدین بختیار خلجی، فتوحات را تا بنگال گسترش داد و پس از تصرف مناطق گسترده‌ای، در سال ۱۲۰۶ میلادی به قتل رسید (Mojudar, 1957). معزالدین در سال ۶۰۲ ه‍.ق به قتل رسید و پس از مرگ او، شورش‌ها در هند شدت گرفت (Foroughi Abri, 2000). این تحولات نقش مهمی در شکل‌گیری فضای سیاسی و فرهنگی هند پس از دوره غزنویان و غوریان داشتند.

تحولات فرهنگی و اجتماعی غوریان

غوریان از قدرت نظامی تا گفتمان دینی-سیاسی اسلام

اوایل قرن دوازدهم میلادی، دوره‌ای پرتحولات سیاسی و فرهنگی در شبه‌قاره هند بود که با ظهور و گسترش حکومت غوریان همراه شد. این دوره اوج قدرت غوریان در هند به شمار می‌رود که نه تنها از نظر نظامی و سیاسی برجسته بود، بلکه نقش اسلام در آن بسیار تعیین‌کننده بود (Dehghani, 2019; Rezaei, 2015a, 2015b).

قدرت غوریان نقطه عطفی در تاریخ شبه‌قاره بود؛ با تثبیت حکومت اسلامی، زمینه نفوذ عمیق‌تر فرهنگ، قانون و دین اسلام در ساختارهای اجتماعی و سیاسی هند فراهم آمد. اسلام در این دوره فراتر از دین، به نیرویی مؤثر در سیاست و فرهنگ تبدیل شد. فرمانروایان غوری با تأکید بر مشروعیت دینی و پیروی از خلافت عباسی، هویت اسلامی خود را تثبیت کرده و سیاست داخلی و خارجی را بر اصول فقهی شکل دادند (Dehghani, 2019; Hosseini, 2005).

ایجاد نهادهای دینی و فرهنگی مانند مساجد، مدارس و خانقاه‌ها به گسترش اسلام کمک کرد و علمای دینی و صوفیان نقش مهمی در تثبیت قدرت غوریان داشتند (Nasiri, 2012; Rezaei, 2015a). زبان فارسی به عنوان زبان رسمی دربار و ادبیات سیاسی، در انتقال فرهنگ اسلامی و ایجاد هویت مشترک اسلامی تأثیر فراوانی داشت (Kamran, 1993; Shafiei Kadkani, 2000). همچنین، سبک‌های هنری و معماری اسلامی در مساجد و ساختمان‌های حکومتی نمایانگر نفوذ اسلام در فرهنگ بصری هند بود (Lewis, 1994; N. Mahtani, 2006; Y. Mahtani, 2006). از نظر نظامی، غوریان با سازماندهی منسجم، بخش‌های وسیعی از شمال هند را فتح کرده و شهرهای مهمی مانند دهلی، لاهور و مولتان را به مراکز سیاسی و فرهنگی تبدیل کردند (Mojudar, 1957; Zarrinkoub, 1998, 1999a, 1999b).

این فتوحات نه تنها به عنوان عملیات نظامی، بلکه به عنوان اقدامات جهادی تعبیر می‌شد که هدف آن گسترش اسلام و استقرار عدالت الهی در قلمرو تحت سلطه بود (Zarrinkoub, 1999a; Ibn Athir, 2004). این رویکرد جهادی به فرمانروایان غوری، اعتبار و حمایت مذهبی بخشید و باعث شد بسیاری از مسلمانان هند به حکومت آنان وفادار بمانند (Nasiri, 2012; Modarres Razavi, 2010).

سیاست‌های غوریان در مدیریت جوامع مختلف تحت سلطه نیز مبتنی بر آموزه‌های اسلامی بود. آنان با رعایت اصول شریعت، نظام عدالت و قضا را پی‌ریزی کردند که در آن حقوق مسلمانان و غیرمسلمانان به شکل مشخصی تعریف شده بود (Nasiri, 2012). پرداخت جزیه از سوی غیرمسلمانان، علاوه بر نقش اقتصادی، به عنوان یکی از ویژگی‌های نظام حکومت اسلامی، نمایانگر نوعی تعامل ساختاریافته و تسامح دینی بود که به اقلیت‌ها اجازه می‌داد در ازای پرداخت مالیات سرانه، از حمایت و آزادی دینی نسبی برخوردار شوند (Ibn Khaldun, 1984; Modarresi Tabatabaei, 1996, 2005).

غوریان با حمایت از علمای اهل سنت و پیروی از مذهب حنفی توانستند تعادل مذهبی را حفظ کنند و از تفرقه مذهبی در قلمرو خود جلوگیری نمایند (Hosseini, 2005). ارتباط غوریان با خلافت عباسی به‌ویژه در نیمه دوم قرن ششم هجری بسیار فعال بود. این پیوند موجب اعطای مشروعیت دینی به حکومت آنان شد، به گونه‌ای که خلیفه در بغداد ضمن اعطای القاب و خلعت، آن‌ها را به عنوان نمایندگان رسمی خلافت در هند تأیید می‌کرد (Jafarian, 2003; M. Roshanzamir, 1977).

خلیفه عباسی در بغداد با اعطای القاب و خلعت به حاکمان غوری، رسمیت آن‌ها را تأیید می‌کرد و حضور آنان در هند را بخشی از استمرار تمدن اسلامی می‌دانست. این رابطه نه فقط جنبه سیاسی، بلکه بُعد فرهنگی و مذهبی نیز داشت (Jafarian, 2003; N. Mahtani, 2006). این پیوند موجب تبادل اندیشه‌ها و رفت‌وآمد عالمان دینی میان خراسان و هند شد.

در سطح اجتماعی، صوفیان در گسترش اسلام در هند نقشی کلیدی داشتند. خانقاه‌ها نه تنها به مراکز معنوی، بلکه به نهادهای فرهنگی تبدیل شدند که در آن‌ها آموزه‌های عرفان اسلامی با عناصر بومی هند ترکیب می‌شدند و این پیوند، موجب پذیرش تدریجی اسلام در میان اقشار گوناگون مردم شد (Hosseini Ashkouri, 1995; H. Nourbakhsh, 2009; N. Nourbakhsh, 2009). این پیوند میان عرفان اسلامی و باورهای محلی، موجب نفوذ عمیق‌تر اسلام در بین اقشار مختلف مردم گردید.

از این رو، اوج قدرت غوریان همزمان با رونق نهضت‌های صوفیانه و شکل‌گیری هویت‌های تازه دینی و فرهنگی بود (Modarresi 1999b, 1999a, 1998; Zarrinkoub, 1996, 2005; Tabatabaei, 1996). از بُعد اقتصادی، حکومت غوریان توانست با بهره‌گیری از موقعیت جغرافیایی و کنترل راه‌های تجارت مهم، ثروت قابل توجهی کسب کند که در توسعه ساختاری و فرهنگی به کار گرفته شد (Fadaei Nia, 2011; Rasoulipour, 2007). این ثروت نه تنها صرف هزینه‌های نظامی و اداری می‌شد، بلکه برای تأسیس مراکز آموزشی و فرهنگی و نیز ایجاد زیرساخت‌های شهری نیز به کار گرفته شد (Ghaffari, 2013; Safa, 1989).

این موضوع موجب شد که شهرهای تحت سلطه غوریان به مراکز فرهنگی و علمی در جنوب آسیا تبدیل شوند. در نهایت، اوج قدرت غوریان در هند، نمایانگر یک دوره تحول اساسی بود که اسلام را از یک دین فردی و اعتقادی فراتر برد و به پایه‌ای برای سازماندهی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بدل ساخت (Ayati, 1985; Ghaemmaghani, 1996). این دوره، افق تازه‌ای را در تاریخ هند گشود و زمینه‌ساز شکل‌گیری دولت‌های بزرگ اسلامی در آینده شد که از میراث غوریان بهره‌مند گردیدند. به این ترتیب، غوریان توانستند اسلام را به یکی از ستون‌های اصلی تمدن شبه‌قاره تبدیل کنند و اثرات آن تا قرون بعدی پابرجا بماند. قدرت آنان نه تنها ناشی از نیروی نظامی، بلکه بر پایه تحکیم نهادهای دینی، فرهنگی و سیاسی بود که اسلام را در بطن جامعه هند نهادینه ساخت و تأثیرات آن در لایه‌های مختلف تاریخی، فرهنگی و اجتماعی منطقه قابل مشاهده است (Hatam, 2010; Shafaghi, 2001).

ساختار سیاسی و اداری حکومت غوریان در راستای گسترش اسلام در هند

حکومت غوریان در قرون ششم و هفتم هجری (دوازدهم و سیزدهم میلادی) با تلفیق سنت‌های ایرانی-اسلامی و مقتضیات سیاسی مناطق فتح‌شده، ساختار سیاسی و اداری منسجمی ایجاد کرد که به‌ویژه در شبه‌قاره هند نقش مهمی در تثبیت اسلام ایفا نمود. این ساختار با بهره‌گیری از مدل‌های خلافت عباسی، سامانیان و غزنویان، علاوه بر اداره مؤثر سرزمین‌های تازه‌فتح‌شده، زمینه نهادینه شدن اسلام را در میان اقوام گوناگون فراهم ساخت (Fadaei Nia, 2007; Khalili, 2006; Safa, 1989).

سلطانان غوری، هرچند عنوان «خلیفه» را به کار نمی‌بردند، اما مشروعیت سیاسی خود را به خلافت عباسی منتسب می‌کردند؛ پیوندی که برای حکومت آنان نوعی مشروعیت مذهبی فراهم می‌آورد و سلطه و گسترش اسلام در هند را تقویت می‌کرد (Ghaemmaghami, 1996; Ha'eri, 2005).

نظام دیوانی غوریان مبتنی بر شریعت و سنت‌های ایرانی-اسلامی بود و ساختار اداری منسجمی پدید آورد که هم به افزایش کارآمدی حکمرانی انجامید و هم به عنوان مجرای برای گسترش فقه، فرهنگ و آموزش اسلامی در شبه‌قاره عمل می‌کرد. از جمله دیوان‌های اصلی این نظام می‌توان به دیوان‌الوزاره (مسئول سیاست‌گذاری و اداره کل کشور)، دیوان‌الرسائل (اداره امور مکاتبات داخلی و خارجی)، دیوان‌العرض (سازمان‌دهی امور لشکری) و دیوان‌القضاء (رسیدگی به دعاوی و اجرای احکام شرعی) اشاره کرد. این ساختار دیوانی به الگویی برای حکومت‌های اسلامی بعدی در هند بدل شد (Ghaffari, 2013; Rahnama, 2008).

در زمینه ترویج شریعت، غوریان با منصوب کردن قضات حنفی تحت عنوان «قاضی‌القضات» در سراسر قلمرو، نظام قضایی مبتنی بر فقه اسلامی را بنیان نهادند. این قضات نقش تعیین‌کننده‌ای در اجرای احکام شرعی نظیر نکاح، ارث، حدود و دیات ایفا کردند و به تثبیت اسلام در جامعه تازه‌تأسیس هند کمک کردند (Hosseini, 2005; Nasiri, 2012).

غوریان همچنین نظام اقطاع را به‌منظور تأمین امنیت و حمایت از نهادهای دینی و آموزشی به کار گرفتند. اراضی به امرای نظامی، علما و دیوان‌سالاران واگذار می‌شد تا از این طریق قدرت سیاسی و مشروعیت دینی به هم پیوند بخورد؛ این سیاست برگرفته از سنت‌های عباسیان و سلجوقیان بود و نقش مهمی در هم‌افزایی بین قدرت و دین داشت (Modarres Razavi, 2010; Zargari Nejad, 2014). نقش غلامان ترک و تاجیک که در محیط‌های اسلامی تربیت می‌شدند نیز در تثبیت ساختار سیاسی-اسلامی غوریان برجسته بود. این غلامان پس از ورود به ارتش یا دیوان، به عوامل مهم در گسترش اسلام تبدیل شدند که ادامه‌ی سنت‌های حکومت‌های پیشین همچون غزنویان و سامانیان محسوب می‌شد (Fadaei Nia, 2007; Zarrinkoub, 1998).

در ساختار سیاسی-مذهبی حکومت غوریان، علما و فقهای حنفی جایگاهی محوری داشتند که فراتر از مناصب قضایی بود و شامل صدور فتوا، مشروعیت‌بخشی دینی به سلطنت، هدایت مذهبی جامعه و آموزش در مدارس اسلامی می‌شد؛ این مدارس که با حمایت مستقیم سلاطین غوری در شهرهای مهم هند تأسیس شدند، ابزار بنیادی در تثبیت اسلام در مناطق تازه‌مسلمان‌نشین به شمار می‌رفتند (Modarresi, 2009; Tabatabaei, 2005; H. Nourbakhsh, 2009; N. Nourbakhsh, 2009).

در این چارچوب، زبان فارسی به‌عنوان زبان رسمی دیوانی و فرهنگی دولت غوری نقش کلیدی در انتقال مفاهیم اسلامی به جوامع هندی ایفا می‌کرد، در حالی که زبان عربی، زبان دین و متون مقدس باقی ماند؛ این دوگانگی زبانی به نوعی هم‌زیستی فرهنگی میان اسلام و بوم‌شناسی زبانی هند منجر شد و فرآیند انتقال تعالیم اسلامی را تسهیل کرد (Ashkouri, 1995; Safa, 1989).

پس از فتوحات گسترده در شمال هند، غوریان اداره‌ی برخی ایالات را به فرماندهان ترک‌تبار یا امرای مسلمان‌شده‌ی محلی سپردند که در چارچوب وفاداری به دولت مرکزی و با اختیارات مالی و نظامی قابل توجه، مناطق تحت حکومت خود را اداره می‌کردند؛ این سیاست ضمن انتقال اقتدار، ارزش‌های اسلامی را نیز به ساختارهای محلی تزریق کرد (Ghaemmaghmi, 1996; Hatam, 2010).

نظام مالیاتی غوریان نیز بر اساس اصول فقهی حنفی و با الهام از نظام خلافت عباسی طراحی شده بود که شامل مالیات‌هایی چون خراج بر زمین‌های کشاورزی، جزیه بر اهل ذمه و زکات به‌عنوان فریضه اسلامی بود؛ این نظام علاوه بر تأمین مالی حکومت، موجب هماهنگی ساختار اقتصادی با اصول عدالت‌محور اسلامی گردید (Rahnama, 2008; Shafaghi, 2001).

دستاوردهای سیاسی، فرهنگی و دینی غوریان زمینه‌ساز شکل‌گیری دولت‌های مسلمان پایدار در هند شد؛ دولت‌هایی مانند سلطنت دهلی، تیموریان و مغولان بسیاری از عناصر بنیادین ساختار حکومتی و فرهنگی خود را از سنت‌های اسلامی غوریان به ارث بردند، از جمله دیوان‌سالاری فارسی، اجرای فقه حنفی، نظام غلام‌سالاری و پشتیبانی از نهادهای دینی (Fadaei Nia, 2007; Ghaffari, 2013).

مشروعیت سیاسی حکومت غوریان بر پایه‌ی دین اسلام استوار بود و این دولت از آغاز، اسلام را نه فقط ابزار سیاسی بلکه شالوده نظم اجتماعی می‌دانست. شریعت حنفی به‌عنوان مرجع اصلی حقوقی در تمامی عرصه‌های زندگی از جمله نکاح، ارث، معاملات، حدود و تعزیرات به اجرا درآمد و این یکپارچگی دین و دولت وجه مشخصه حکومت غوری در هند بود (Ghaemmaghmi, 1996; Hatam, 2010).

سلاطین غوری، به‌ویژه معزالدین محمد و غیاث‌الدین محمد، خود را با القابی همچون «ناصرالدین» و «امیرالمؤمنین» معرفی می‌کردند. این القاب بر سکه‌ها و در خطبه‌های نماز جمعه نیز ذکر می‌شد. آنان با ارسال هدایایی به خلفای عباسی، رابطه رسمی و نمادین خود با مرکز خلافت سنی را حفظ کردند؛ ارتباطی که مشروعیت دینی برای سلطنت غوری در هند ایجاد نمود و به پذیرش عمومی آن میان مسلمانان کمک کرد (Khalili, 2006; Modarresi Tabatabaei, 2005).

نظام قضایی حکومت غوریان مبتنی بر فقه حنفی بود و احکام آن در عرصه‌های مدنی، جزایی و اقتصادی اجرا می‌شد؛ این یکپارچگی حقوقی به انسجام مذهبی جامعه کمک کرده و زمینه‌ساز جذب تدریجی برخی اقشار غیرمسلمان نیز گردید. احکام مربوط به نکاح، ارث، معاملات، حدود و تعزیرات از طریق قضاات اسلامی اجرا می‌شد و در رأس این ساختار، قاضی‌القضات در پایتخت حضور داشت که احکام کلان قضایی را با اجازه سلطان صادر می‌کرد (Ghaffari, 2013; Rahnama, 2008).

همچنین نهاد حسبه با مدیریت محتسب برای حفظ نظم اسلامی در شهرها تأسیس شد که وظایف آن شامل نظارت بر بازار، مقابله با منکرات و اجرای احکام اخلاقی اسلام بود و گاه با نیروهای انتظامی نیز همکاری داشت (Ha'eri, 2005; Safavi, 2004).

غوریان در شهرهای مهمی چون دهلی، اجمیر، غزنی و بنارس به ساخت مساجد و مدارس اسلامی پرداختند که در آن‌ها علوم دینی مانند قرآن، فقه، حدیث و زبان عربی تدریس می‌شد. بیشتر این نهادها پیرو مذهب حنفی بودند و به مراکز تربیت علما و تبلیغ اسلام در شبه‌قاره بدل شدند (Hatam, 2010; H. Nourbakhsh, 2009; N. Nourbakhsh, 2009). علما و فقهای حنفی نقش مهمی در ساختار قدرت داشتند؛ آنان نه تنها در دستگاه قضایی بلکه در حوزه‌های آموزشی، تبلیغی و سیاست‌گذاری دربار فعال بودند و به عنوان مشاوران مذهبی به سیاست‌ها جهت می‌دادند (Ghaemmaghmi, 1996; Modarresi Tabatabaei, 1996, 2005).

فتوحات نظامی غوریان، به‌ویژه در نبرد با راجپوت‌ها، در قالب جهاد اسلامی معرفی می‌شد که این رویکرد توجیه دینی برای گسترش سرزمینی فراهم می‌کرد و جایگاه حکومت غوریان را در نظر مسلمانان هند تقویت می‌نمود. چهره‌ی فاتح دینی سلاطین غوری نقش مهمی در مشروعیت‌بخشی به اقدامات نظامی آنان داشت (Fadaei Nia, 2007; Shafaghi, 2001).

اسلام‌پذیری تدریجی بومیان هند، نتیجه‌ی عملکرد عادلانه‌ی قضات، رفتار منصفانه‌ی بازرگانان مسلمان و تلاش‌های تبلیغی علما و صوفیان بود که پایه‌گذار جامعه‌ی مسلمان هند در قرون بعد گردید (Ashkouri, 1995; H. Nourbakhsh, 2009; N. Nourbakhsh, 2009).

نظام مالیاتی غوریان بر پایه‌ی شریعت حنفی بنا شده بود و مهم‌ترین مالیات‌ها شامل زکات برای مسلمانان، جزیه برای اهل ذمه در برابر امنیت و معافیت از خدمت نظامی، خراج از زمین‌های کشاورزی و عشر از درآمدهای تجاری و کشاورزی بود. این نظام، افزون بر تأمین منابع مالی حکومت، با مفاهیم عدالت و رفاه در فقه اسلامی هماهنگ بود (Hatam, 2010; Rahnama, 2008).

زبان فارسی به عنوان زبان رسمی دیوان‌ها در امور اداری، فرهنگی و آموزشی نقش محوری داشت و زبان عربی نیز به عنوان زبان مقدس دین در متون فقهی، حدیثی، خطبه‌های جمعه و آموزش شریعت کاربرد داشت. این ترکیب زبانی موجب انتقال فرهنگ ایرانی-اسلامی به هند و تعامل فرهنگی میان شرق ایران و شبه‌قاره شد (Ashkouri, 1995; Safa, 1989).

غوریان با گسترش اوقاف اسلامی، زمین‌هایی را برای مساجد، مدارس و خانقاه‌ها اختصاص دادند. این نهادها از حمایت مالی مستقیم حکومت برخوردار بودند و برخی از آن‌ها، به‌ویژه در دهلی، لاهور و غزنی، به مراکز پرنفوذ علمی و دینی تبدیل شدند (Fadaei Nia, 2007; Ghaffari, 2013).

صوفیان، به‌ویژه طریقت‌های چشتیه و سهروردیه، با حمایت حکومت غوریان نقش برجسته‌ای در گسترش اسلام میان عامه مردم داشتند. خانقاه‌ها نه تنها به عنوان مراکز تبلیغ دینی، بلکه به‌عنوان نهادهایی اجتماعی و سیاسی عمل می‌کردند و در بسیاری موارد میانجی در بحران‌ها بودند؛ برخی از صوفیان نیز در دربار غوریان نفوذ داشتند (H. Nourbakhsh, 2009; N. Nourbakhsh, 2009; Shafaghi, 2001). هرچند غوریان به نظریات شیعی درباره خلافت و امامت نپرداختند، اما اصول اخلاقی اسلام نظیر عدالت‌محوری، حفظ دین و مقابله با فساد در رفتار و سیاست‌های سلاطین آنان مشهود بود و به تقویت مشروعیت مذهبی حکومت آنان کمک کرد (Ghaemmaghami, 1996; Ha'eri, 2005).

در قلمروی چندقومیتی غوریان که شامل ترک‌ها، تاجیک‌ها، افغان‌ها، عرب‌ها و هندیان بود، اسلام به عنوان عامل وحدت اجتماعی عمل کرد و دین مشترک چارچوبی حقوقی و اجتماعی برای همزیستی اقوام فراهم ساخت و به یکپارچگی دولت کمک نمود (Ghaffari, 2013; Hatam, 2010).

ساخت مساجد در مناطق تازه‌فتح‌شده نمادی از حضور اسلام و تثبیت سیاسی غوریان بود. مسجد قوت‌الاسلام در دهلی که به فرمان قطب‌الدین ایبک در اوایل قرن هفتم هجری ساخته شد، نمونه‌ای برجسته است که با استفاده از مصالح معابد پیشین هندو و در سبکی تلفیقی از معماری اسلامی و عناصر بومی احداث گردید. در کنار آن، قطب منار به عنوان نماد پیروزی اسلام و سلطه غوریان برپا شد (Fadaei Nia, 2007; Khalili, 2006).

معماری اسلامی غوریان در هند شامل طاق‌نماهای نوک‌تیز، کتیبه‌های کوفی و نسخ، محراب‌های ساده و دقیق بود. در شهرهایی مانند اجمیر، بنارس و لاهور نیز مساجد توسط فرمانداران غوری ساخته یا بازسازی شدند که نقش مهمی در تقویت هویت اسلامی شهری ایفا کردند (Hatam, 2010; Safavi, 2004).

در سده‌های ششم و هفتم هجری، نفوذ فرهنگی اسلام در حوزه‌هایی چون آموزش و زبان، هنر و پوشش، ساختار اجتماعی و آداب روزمره در هند تحت سلطه غوریان به وضوح دیده می‌شد. مدارس اسلامی الگوهای تربیتی نوینی عرضه کردند و ارزش‌های اسلامی را از نخبگان تا عامه مردم نهادینه ساختند (Modarresi Tabatabaei, 1996, 2005; H. Nourbakhsh, 2009; N. Nourbakhsh, 2009).

بدین ترتیب، دولت غوریان نقشی اساسی در گسترش اسلام در شبه‌قاره هند ایفا کرد؛ این گسترش تنها از طریق فتوحات نظامی نبود بلکه با بهره‌گیری نظام‌مند و هدفمند از ابزارهای فرهنگی، اجتماعی و دینی در زندگی روزمره مردم تثبیت شد. یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های این روند، گسترش زبان فارسی بود که به عنوان زبان رسمی دیوانی و ادبی در حکومت غوریان وارد هند شد و عاملی مهم در تثبیت فرهنگ اسلامی-ایرانی در منطقه گردید (Akbarzadeh, 2009).

حکومت غوریان در سده‌های ششم و هفتم هجری (دوازدهم و سیزدهم میلادی) با تأسیس مدارس نظامیه در مراکز مهمی چون دهلی، لاهور و اجمیر، بستری گسترده برای آموزش علوم دینی نظیر فقه، حدیث، تفسیر و همچنین ادبیات فارسی و عربی فراهم آورد. این مدارس به کانون‌های علمی و فرهنگی اسلامی بدل شدند و نقش مهمی در ارتقای سواد دینی و فرهنگی جامعه ایفا کردند (Nourmohammadi, 2011). از سوی دیگر، رواج آداب و سبک زندگی اسلامی، شامل حجاب، نام‌گذاری اسلامی، آداب غذا خوردن و پوشش، در میان مسلمانان و حتی برخی طبقات غیرمسلمان گسترش یافت (Kazemi, 2008). ساخت خانقاه‌ها و نهادهای دینی نیز موجب شکل‌گیری مراکز مهم فرهنگی و تبلیغی اسلام شد که در جذب جمعیت غیرمسلمان تأثیرگذار بودند (Hashemi, 2010). جایگاه اجتماعی علما و صوفیان در دوره غوریان بسیار برجسته بود؛ این گروه نه تنها در امور دینی بلکه در عرصه‌های سیاسی و آموزشی نیز فعال بودند. صوفیانی مانند خواجه معین‌الدین چشتی که در اجمیر مستقر شدند، با تأکید بر معنویت، ساده‌زیستی و اخلاق اسلامی، جذب تدریجی مردم محلی به اسلام را تسهیل کردند (Borhanpour, 2013).

فرهنگ وقف نیز به عنوان ابزاری مهم در تحکیم ساختارهای اجتماعی و دینی به شمار می‌آمد؛ ترغیب مردم به وقف اموال برای تأسیس و پایداری مدارس، مساجد، آب‌انبارها و کتابخانه‌ها موجب تقویت زیرساخت‌های اجتماعی اسلامی گردید و شهرهایی همچون لاهور و دهلی به مراکز علمی و دینی مهم تبدیل شدند (Seddiqi, 2012). از منظر فرهنگی، رشد ادبیات فارسی، به ویژه نثر دیوانی و شعر درباری، موجب تثبیت زبان فارسی به عنوان زبان رسمی و علمی شد و این زبان به ابزاری مؤثر در ترویج مفاهیم اسلامی بدل گردید (Farahani, 2014). هم‌زمان، خوشنویسی اسلامی، به ویژه خطوط کوفی و نسخ، در تزئین مساجد و بناهای حکومتی رواج یافت و به نمادی از هویت اسلامی تبدیل شد (Jafari, 2011).

غوریان با تدوین تقویم اسلامی و نهادینه ساختن مناسبت‌هایی همچون عید فطر، عید قربان و ماه رمضان در ساختار اجتماعی و فرهنگی مناطق تحت سلطه، مناسک اسلامی را در جامعه رواج دادند. دربار غوری نیز با رواج آداب اسلامی مانند قرائت قرآن، نماز جماعت و ذکر دعا در جلسات رسمی، اسلام را در سطوح حکومتی مستحکم کرد (Mahmoudi, 2006). تحولات سبک زندگی اجتماعی نیز از دیگر پیامدهای حاکمیت غوریان بود؛ رعایت آداب اسلامی در ازدواج، نظافت، طهارت، مهمانی‌ها و تنظیم برنامه‌های روزانه بر اساس اوقات نماز، تغییراتی عمیق در زندگی روزمره مسلمانان ایجاد کرد. همچنین، جایگزینی مناسک هندو با شعائر اسلامی مانند عقد شرعی، تدفین اسلامی و مهریه به تدریج در جامعه رواج یافت (Zahedi, 2007).

در ساختار اجتماعی، غوریان طبقه‌ای نوین از نخبگان مسلمان شامل علما، قاضیان و مدرسان را به وجود آوردند که با تکیه بر شریعت، انسجام هنجاری و اخلاقی جامعه اسلامی را تقویت کردند. اصولی مانند صداقت، عدالت در معاملات، پرهیز از ربا و امانت‌داری از طریق وعظ و خطابه در میان مردم ترویج شد (Bagheri, 2012). آنان زمینه تعامل فرهنگی و اجتماعی میان اقوام مسلمان ترک، افغان، ایرانی و هندی را فراهم کردند که به وحدت درون‌دینی در جامعه مسلمان شبه‌قاره منجر شد (Nazari, 2011). این روند به شکل‌گیری تمدنی ترکیبی از اسلام و فرهنگ بومی هند انجامید که نمود آن در نفوذ معماری اسلامی-ایرانی در بناهای مذهبی و اداری و رواج نام‌های اسلامی در میان نوگرایان قابل مشاهده است (Motahari, 2009).

تقویت شبکه‌های علمی و دینی میان مراکز مهمی چون غزنی، غور، لاهور و دهلی از دیگر دستاوردهای غوریان بود. مهاجرت علما، شاعران و هنرمندان از ایران و افغانستان به هند تبادل گسترده دانش و فرهنگ را ممکن ساخت. همچنین، قوانین و ضوابط شرعی اسلامی به تدریج در سیاست‌ها و مدیریت شهری اعمال شد که نشانه‌ای از گسترش اسلام‌گرایی در عرصه حکمرانی بود. در زمینه نقش زنان در جامعه دینی، هرچند مشارکت آنان محدود بود، اما برخی زنان از طبقات خاص در آموزش دینی فعال شدند که نشانه‌ای از حضور آنان در این حوزه است (Hosseini, 2010). تحولات نهاد خانواده نیز بر اساس فقه اسلامی با تأکید بر حضانت کودکان، مهریه و طلاق به صورت شرعی شکل گرفت و ساختار خانواده بر پایه قوانین دینی استوار گردید (Rahimi, 2011).

در مجموع، غوریان با پیوند سنت ایرانی-اسلامی و فرهنگ بومی هند زمینه‌های فرهنگی و دینی پایدار و مستحکمی برای دولت‌های مسلمان بعدی مانند سلطنت دهلی و تیموریان فراهم کردند. تربیت نسل‌های جدید متفکران اسلامی، ظهور صوفیان بومی و نهادینه‌سازی ارزش‌های اسلامی در لایه‌های مختلف اجتماعی از مهم‌ترین دستاوردهای این دوره به شمار می‌آید (Mousavi, 2008).

نقش برخی از زنان صاحب نفوذ غوری در گسترش اسلام

در دوره حکومت غوریان، فرصت‌های آموزشی و فرهنگی برای اکثر زنان محدود بود و آموزش رسمی، در اغلب موارد، از دسترس آنان خارج می‌ماند. با این حال، شماری از بانوان اشراف‌زاده و خاندان‌های بلندپایه، به پشتوانه پایگاه اجتماعی خود، امکان بهره‌گیری از آموزش و رشد علمی را به دست می‌آوردند. یکی از نمونه‌های برجسته در این زمینه، مادربرگ عبدالغفار فاخرین شریف غوری است که به عنوان زنی باسواد و عالمه شناخته می‌شد. وی افزون بر مطالعه آثار تاریخی و احادیث نبوی، در هنر خانه‌داری نیز مهارت داشت و خوراک‌ها و نوشیدنی‌های متنوع و خوش طعم تهیه می‌کرد (Bayhaqi, 1995).

از دیگر بانوان فرهیخته این دوره، ماهملک خاتون، دختر سلطان غیاث‌الدین غوری (۵۵۸-۵۹۹ق) بود که با لقب «جلال‌الدین والدین» شناخته می‌شد. او همسر ملک علاءالدین محمد شمسبانی بود و از دانش و تقوای چشمگیری برخوردار بود. ماهملک حافظ قرآن بود و به تاریخ‌نگاری علاقه داشت؛ چنان‌که اخبار دوران سلطنت شهاب‌الدین محمد غوری (۵۹۹-۶۰۲ق) را با خطی خوش یادداشت می‌کرد. وی همچنین به عبادات شبانه و قرائت کامل قرآن در نماز شب شهرت داشت. ماهملک که از درخشان‌ترین زنان باسواد دربار غوری به شمار می‌رفت، پیش از ازدواج و در جوانی درگذشت (Juzjani, 1984).

مادر منهاج سراج جوزجانی، مؤلف اثر مهم *طبقات ناصری*، نیز از زمره زنان فرهیخته دربار غور بود. او از خانواده‌های بلندپایه غور به شمار می‌رفت و با ماهملک خاتون، هم‌مکتب و هم‌نشین بود. چنین محیط علمی و ادبی موجب پرورش شخصیتی دانا و فرهنگی در وجود وی شد (Juzjani, 1984).

ملکه حاجیه از دیگر زنان برجسته این دوره بود. وی دختر قطب‌الدین محمد خوارزمشاه (۴۹۰-۵۲۲ق) و همسر ملک علاءالدین ابوعلی، یکی از فرمانروایان غوری، بود. او به همراه فرزندش ملک ضیاءالدین محمد، حاکم بعدی غور، به سفر حج رفت و پس از بازگشت، به "ملکه حاجیه" شهرت یافت. از جمله اقدامات نیکوکارانه او، می‌توان به ساخت مدارس، مساجد و تلاش برای عمران و رفاه عمومی در سرزمین غور اشاره کرد (Juzjani, 1984).

نقش حکومت غوریان در نهادینه‌سازی تصوف و گسترش اسلام در شبه‌قاره هند

هرچند پیش از شکل‌گیری حکومت غوریان، صوفیان در مناطق مختلف شبه‌قاره هند حضور داشتند و از قرون چهارم تا ششم هجری قمری (دهم تا دوازدهم میلادی) به صورت فردی به فعالیت‌های معنوی می‌پرداختند، اما این حضور بیشتر غیرسازمان‌یافته و فاقد ساختار منسجم بود (H. Nourbakhsh, 2009; N. Nourbakhsh, 2009; Shafaghi, 2001). تنها با آغاز فتوحات شهاب‌الدین محمد غوری و

استقرار جانشینان وی در دهلی بود که فعالیت‌های صوفیان در قالب طریقت‌ها و شبکه‌های منظم خانقاهی شکل گرفت و نقش مؤثری در اشاعه اسلام ایفا کرد (Ghaemmaghami, 1996; Modarresi Tabatabaei, 1996, 2005).

در پی گسترش قدرت غوریان (حکومت: ۵۴۳-۶۱۲ق / ۱۱۴۸-۱۲۱۵م)، زمینه مهاجرت برخی از طریقت‌های صوفیانه از آسیای مرکزی و ایران به هند فراهم شد. از میان این طریقت‌ها، چشتیه و سهروردیه پیشگام بودند. طریقت چشتیه بیشتر در مناطقی چون اجمیر، اوتارپرادش، دهلی، پنجاب و بیهار فعالیت داشت، در حالی که طریقت سهروردیه عمدتاً در سند، مولتان و پنجاب گسترش یافت. در دوره‌های بعد، طریقت‌های دیگری چون قادریه، نقشبندیه و شطاریه نیز وارد عرصه دینی و اجتماعی هند شدند (Ashkouri, 1995; H. Nourbakhsh, 2009; N. Nourbakhsh, 2009).

به لحاظ تاریخی، گرچه ریشه‌های تصوف اسلامی در هند را می‌توان به قرون نخستین هجری نسبت داد، اما در سده‌های ششم و هفتم هجری، با حمایت مستقیم یا ضمنی حکومت‌های غوری و مملوکی، فعالیت طریقت‌های صوفیانه ساختاریافته‌تر شد. این طریقت‌ها که اغلب منشأ ایرانی داشتند، نقش مهمی در نفوذ اجتماعی اسلام ایفا کردند. معین‌الدین چشتی، بنیان‌گذار طریقت چشتیه، با بهره‌گیری از زبان عرفان اسلامی و هماهنگی با فرهنگ بومی هند، توانست مفاهیم دینی را به گونه‌ای منتقل کند که با روح و ذهن مردم سازگار باشد. وی جایگاه ویژه‌ای نزد فرمانروایان اسلامی و مردم هند داشت و از حمایت گسترده برخوردار بود، چنان‌که دامنه نفوذش تا شمال غرب هند نیز گسترش یافت (Sheikh Attar, 2002).

از دیگر شخصیت‌های برجسته این دوره، ضیاءالدین ابونجیب سهروردی بود که طریقت سهروردیه را بنیان گذاشت. مشایخ این طریقت با تأسیس خانقاه‌ها در پنجاب و مولتان، به ترویج اندیشه‌های تصوف و آموزه‌های اسلامی پرداختند (Mojtaba'i, 1988). در مجموع، دوره غوریان و حکومت جانشینانشان، به‌ویژه در عصر سلطه ترکان، یکی از درخشان‌ترین دوره‌های گسترش تصوف و در نتیجه گسترش اسلام در شبه‌قاره هند به‌شمار می‌رود.

بحث و نتیجه‌گیری

اگرچه دوره حکومت غوریان بر هند کوتاه‌مدت و در حدود یک دهه پس از مرگ سلطان شهاب‌الدین به پایان رسید، اما تأثیرات آن‌ها در عرصه‌های فرهنگی، مذهبی و سیاسی بسیار ماندگار بود. غوریان، در مدت حکومت کوتاه خود، زمینه‌های گسترش فرهنگ و مذهب را در شمال هند فراهم کردند. پیش از آن، مذهب شافعی توسط تجار و فاتحان اولیه در شمال غربی هند نفوذ یافته بود، اما سلطه غزنویان موجب تلاش برای جایگزینی مذهب حنفی شد. با این حال، غوریان که گرایش به فقه شافعی داشتند، موجب احیای مجدد و گسترش این مکتب مذهبی شدند که به تدریج توسط فاتحان بعدی به سایر نقاط هند نیز تعمیم یافت.

از سوی دیگر، تسلط غوریان بر هند به ترویج زبان و فرهنگ فارسی نیز انجامید. با الحاق قلمرو غزنویان به حکومت غوریان در سال ۵۸۲ ه.ق، شاعران و ادبای دربار غزنوی لاهور به دربار سلطان شهاب‌الدین و جانشینانش پیوستند و فرهنگ فارسی در دربار ممالیک دهلی به عنوان زبان و ادبیات رسمی پذیرفته شد. این روند فرهنگی گرچه در ظاهر با حضور فرمانروایان ترک‌تبار همراه بود، اما زمینه‌ساز نفوذ عمیق زبان و ادب فارسی در جامعه هند گردید؛ نفوذی که بدون تلاش‌های غوریان قابل تصور نبود.

از نظر سیاسی نیز، سلطه غوریان در شمال هند زمینه‌ساز تثبیت حکومت‌های مسلمان در این منطقه شد. فرمانروایان پس از غوریان که بر دهلی حکومت می‌کردند، ارتباط و وابستگی خود را به سلطان معزالدین (لقب سلطان شهاب‌الدین) انکار نکرده و به سلاطین «معزی» مشهور شدند؛ حکومتی که نزدیک به یک سده بر شمال هند حکمرانی نمود. حتی پس از آن، سلسله‌های ممالیک و خلجی که بخشی از

نیروهای سلطان شهاب‌الدین بودند، به حفظ و گسترش حضور سیاسی و مذهبی اسلام در شمال و شرق هند ادامه دادند، به ویژه در مناطق بنگال و شرق هندوستان.

در مجموع، می‌توان گفت که علی‌رغم کوتاه‌بودن دوره حکمرانی غوریان، نقش آنان در تثبیت و گسترش فرهنگ فارسی، مذهب شافعی و پایه‌گذاری حکومت‌های اسلامی در هند بسیار کلیدی و تأثیرگذار بوده است؛ دستاوردهایی که تا قرن‌ها پس از آن استمرار یافت.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Akbari, Y. (2013). *The Political Relations of the Ghurids with the Ghaznavids and the Process of These Relations in India* [Birjand University].
- Akbarzadeh, A. (2009). *The History of Islamic Culture in India*. University of Tehran Press.
- Ashkouri, S. H. (1995). *The History of Sufism*. Farzan Publications.
- Ayati, A. (1985). *The History of Islam to the End of the Abbasids*. Seday-e Moaser.
- Bagheri, M. (2012). *Islamic Society in the Ghurid Period*. University of Tehran Press.
- Bayhaqi, A. (1995). *Tarikh-e Bayhaqi (Bayhaqi's History)*. Mahtab.
- Borhanpour, R. (2013). *Sufism and the Spread of Islam in India*. Ney Publications.
- Dehghani, H. (2019). *An Analysis of the Ghurid Religious and Cultural Policy in India*. University of Tehran, Institute of Historical Studies.
- Fadaei Nia, K. (2007). *Political and Cultural Developments of the Ghurid State*. Research Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Farahani, N. (2014). *Persian Literature in the Ghurid Period*. Parseh Publications.
- Foroughi Abri, A. (2000). The religious policy of the Ghurids. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities of Isfahan*(22-23), 171-186.
- Ghaemmaghani, A. (1996). *Islam in the Indian Subcontinent*. Islamic Research Foundation.
- Ghaffari, R. (2013). The role of the Ghurids in the formation of Islamic civilization in India. *Quarterly Journal of History of Islam and Iran*(24), 135-150.
- Ghobar, M. G. (1995). *Afghanistan on the Path of History* (Vol. 1). Jomhuri.
- Ha'eri, A. (2005). *Religion and State in the History of Iran*. Amirkabir.

- Habibi, A. H. (1988). *The History of Afghanistan After Islam*. Donyay-e Ketab.
- Hajeri, F. (2019). Historical continuity of Khorasan and the Indian subcontinent from the 1st to the first half of the 7th century Hijri: A new approach to historical studies. *Islamic History Research Journal*, 9(36), 27-43.
- Hashemi, S. (2010). *Khaneqahs and Sufis in the History of India*. Ferdowsi University.
- Hatam, M. (2010). *Islam in India*. Samt Publications.
- Hosseini Ashkouri, S. H. (1995). *The History of Sufism*. Farzan.
- Hosseini, F. (2010). *The Role of Women in Islamic Society*. Ney Publications.
- Hosseini, S. J. (2005). *Islamic Dynasties in India*. SAMT.
- Ibn Athir, I. (2004). *Al-Kamil fi al-Tarikh (The Complete History)* (Vol. 12). Asatir.
- Ibn Khaldun, A. (1984). *Al-Ibar wa Diwan al-Mubtada wa al-Khabar*. Dar al-Fikr.
- Jafari, H. (2011). *Islamic Calligraphy and Decorative Art*. Sazman-e Chap va Nashr.
- Jafarian, R. (2003). *The History of Shi'ism in Iran*. Research Institute of Hawzah and University.
- Juzjani, M. S. (1984). *Tabaqat-e Naseri*. Donyay-e Ketab.
- Kamran, M. (1993). *Persian Language and Its Influence in the Indian Subcontinent*. Research Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Kazemi, F. (2008). *Islamic Customs and Traditions in the Subcontinent*. Nashr-e Farhang-e Eslami.
- Khalili, M. (2006). A study of the political and administrative structure of the Ghurid state. *History of Islam and Iran*, 7(2), 62-78.
- Khosrowbeigi, H., & Norouzi, J. (2017). Factors of the longevity of the Ghurid rule. *Historical Research Scientific-Research Quarterly*, 9(4), 237-252.
- Lewis, B. (1994). *The Legacy of Islam*. Elmi va Farhangi Publications.
- Mahmoudi, A. (2006). *Cultural and Religious Relations in the Ghurid Court*. Institute of Historical Studies.
- Mahtani, N. (2006). *Islamic Culture in the Indian Subcontinent*.
- Mahtani, Y. (2006). *The Influence of Islam in India*. Astan-e Quds Razavi Publications.
- Modarres Razavi, S. A. (2010). *The Influence of Islam in India*. Research Institute of Islamic Culture and Thought.
- Modarresi Tabatabaei, S. H. (1996). *The History of Islam: From the Beginning to the Year 40 Hijri*. SAMT Institute.
- Modarresi Tabatabaei, S. H. (2005). *Islamic Knowledge in India*. Islamic Studies Center.
- Mojtaba'i, M. R. (1988). *The History of Sufism in India*. Elmi Publications.
- Mojudar, M. (1957). *Muslim Conquests in India*.
- Motahari, A. (2009). *Islamic Architecture and Cultural Influences*. University of Isfahan.
- Mousavi, R. (2008). *The History of Islamic Civilization in India*. Institute of Historical Studies.
- Nasiri, S. M. R. (2012). *The History of Political and Cultural Developments of Islamic India*. Samt.
- Nazari, A. (2011). *Peoples and Culture in the Subcontinent*. Toos Publishing.
- Nourbakhsh, H. (2009). *Mysticism and Culture in Islamic India*.
- Nourbakhsh, N. (2009). *Sufism and Its Role in the Spread of Islam in India*. Research Institute for Humanities.
- Nourmohammadi, M. (2011). *Nizamiyyah Schools and Their Role in the Development of Islamic Sciences*. Research Institute for Humanities.
- Rahimi, N. (2011). *The Institution of Family in Islam*. Parseh Publications.
- Rahnama, S. M. (2008). The role of Diwans in the Ghurid administrative system. *Historical Research*(5), 155-165.
- Rasoulipour, A. (2011). The economic position of the Ghurids in the Indian subcontinent. *History of Islam and Iran*(3), 81-98.
- Rezaei, M. (2015a). *The Ghurids and Cultural Transformations in Islamic India*. Research Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Rezaei, M. (2015b). *The History of the Ghurids*. Research Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Roshanzamir, A. (1976). *The History of Islam in Hindustan*.
- Roshanzamir, M. (1977). *The Political and Military History of the Ghurid Dynasty*. National University of Iran.
- Roshanzamir, M. H. (1977). *The History of India*. Translation and Publication Bureau of Books.
- Safa, Z. (1989). *The History of Literature in Iran* (Vol. 1 & 2). Ferdows.
- Safavi, S. S. (2004). *The Hisbah System in the History of Islam*. Elm Publications.
- Seddiqi, M. (2012). *Endowments and Religious Institutions in the Subcontinent*. Islamic Research Center.
- Shafaghi, M. R. (2001). The political role of the Sufis in India. *Islamic History Research Journal*(7), 37-50.
- Shafiei Kadkani, M. R. (2000). *Images in Persian Poetry*. Agah Publications.
- Sheikh Attar, S. A. (2002). *Sufism in India: History and Developments*. Pazhoohesh Publications.
- Tabari, M. i. J. (1979). *Tarikh al-Rusul wa al-Muluk (The History of Prophets and Kings)*. Asatir Publications.
- Zahedi, M. (2007). *Changes in Lifestyle in the Ghurid Period*. University of Isfahan Press.
- Zargari Nejad, G. (2014). *State and Religion in Islamic-Era Iran*. Research Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Zarrinkoub, A. (1998). *Two Centuries of Silence*. Sokhan Publications.
- Zarrinkoub, A. (1999a). *The History of Islam*.
- Zarrinkoub, A. (1999b). *Roozegaran: The History of Iran from the Beginning to the Fall of the Pahlavi Monarchy*. Sokhan Publications.

Zekalvand, K. (2014). *A Study of the Ghurid Administrative System* Payame Noor University, South Tehran Branch].